

Emilia Malec-Zięba

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0296-5223>

Wydział Architektury i Sztuk Pięknych

Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego

Fontanna z kobietą o dwóch twarzach – unikatowy element przestrzeni miejskiej Częstochowy

The Woman with Two Faces fountain: a unique element of Czestochowa's urban space

Abstract

The objective of this paper is to present the history of the distinctive fountain, popularly called “Pani Kowalska” and well-liked by Częstochowa’s residents, and its influence on the perception of urban space. The original design of the fountain was executed in 1964 by an architect Włodzimierz Ściegienny. Unfortunately, the fountain has lost its original character as a result of a remodeling project carried out in 2007. At present, although it still arouses vivid emotions and is one of the most recognizable elements of Czestochowa’s urban space, its form and the context of its public perception have taken on a different dimension. This paper is also intended to document one of the many previously unpublished designs by Włodzimierz Ściegienny, making use of materials originating from the private archive of this Częstochowa-based artist, whose oeuvre is aligned with representative examples of post-1945 Polish architecture.

Key words: post-war Modernism, urban space, fountain, sculpture, architecture and art of the 1960’s, Włodzimierz Ściegienny – architect and artist, Częstochowa

Celem artykułu jest zaprezentowanie historii powstania charakterystycznego i lubianego przez mieszkańców Częstochowy obiektu – fontanny, zwanego potocznie „Pani Kowalska”, a także jego wpływu na postrzeganie przestrzeni miejskiej. Pierwotny projekt został zrealizowany w 1964 roku przez architekta Włodzimierza Ściegiennego, niestety fontanna straciła swój początkowy charakter w wyniku przebudowy w 2007 roku. Obecnie choć nadal wzbudza żywe emocje i jest jednym z najbardziej rozpoznawalnych elementów przestrzeni miejskiej Częstochowy, jej forma i kontekst odbioru społecznego nabrały innego

wymiaru. Artykuł prezentuje niepublikowane materiały, dokumentujące tę realizację, pochodzące z prywatnego archiwum częstochowskiego twórcy Włodzimierza Ściegiennego, którego dorobek wpisuje się w reprezentacyjne przykłady polskiej architektury powstałej po 1945 roku.

Słowa kluczowe: modernizm powojenny, przestrzeń miejska, fontanna, rzeźba, architektura i sztuka lat 60., Włodzimierz Ściegienny – architekt i artysta, Częstochowa

Odebrano / Received: 06.01.2022

Zaakceptowano / Accepted: 15.07.2022

Wprowadzenie

Polska architektura powojenna, określana jako tzw. powojenny modernizm, to temat, który współcześnie doczekał się wielu analiz i prób zdefiniowania (Basista 2001; Cymer 2019; Włodarczyk 2019; Wowczak 2021). W środowisku architektów, historyków sztuki, konserwatorów, ale też wśród mieszkańców miast świadomych wartości architektury, problem dotyczący zarówno znikania, jak i konieczności ocalenia wielu wybitnych dzieł modernizmu został zauważony. Podejmowane są liczne dyskusje, badania i działania mające na celu zapewnienie ochrony, a ponadto poruszany jest problem budowania świadomości społecznej¹. Pomimo jednak dużego zainteresowania tą kwestią, niestety wciąż mamy do czynienia z uprzedzeniem i niechęcią, a także z przypadkami niszczenia unikatowych realizacji powstałych w latach 1945–1989². Wiele istniejących jeszcze obiektów architektury powojennego modernizmu, zwłaszcza w mniejszych ośrodkach, nadal nie doczekało się należytej ochrony i udokumentowania, a liczni jej twórcy upamiętnienia.

Celem tego artykułu jest prezentacja jednej ze szczególnych, choć niewielkich realizacji częstochowskiego architekta i artysty plastyka Włodzimierza Ściegiennego – fontanny z rzeźbą kobiety, zwanej Pani Kowalska. To dzieło, a szczególnie unikatowa figura kobiety, jest charakterystycznym elementem w częstochowskiej przestrzeni miejskiej i ciekawym przykładem realizacji z lat 60. XX wieku obrazującym ówczesne nurty projektowe. Jest obiektem lubianym, związanym z szeregiem anegdot i wspomnień, który do dziś budzi emocjonalną reakcję i wyzwala społeczną energię wśród mieszkańców. Fontanna, będąc ważnym i lubianym miejscem, mocno wpisała się w przestrzeń

¹ Przykładem może być realizowany przez Narodowy Instytut Architektury i Urbanistyki projekt „Infrastruktura Niepodległości: Architektura polskich powiatowych projektów modernizacyjnych”, projekt realizowany przez NIAiU, o modernistycznej zabudowie z czasów II Rzeczypospolitej w mniejszych ośrodkach i lokalnej historii – pierwsza edycja 2019, druga 2020. Inny program „Tożsamość. 100 lat polskiej architektury”, program, który zajmuje się opowiadaniem o budynkach i przestrzeniach miejskich oraz twórcach, którzy wpłynęli na ich kształt po odzyskaniu niepodległości, aż do dzisiaj.

² Do historii przeszły wyburzone budynki: Supersamu w Warszawie w 2006 roku, czy dworca kolejowego w Katowicach w 2010 roku.

Częstochowy i w pamięć mieszkańców. Wszelkie działania związane z fontanną, takie jak powstanie obiektu, jego przebudowa oraz zniszczenia, powodowały i nadal powodują silny odzew wśród częstochowian, czego przykładem są wypowiedzi i działania na rzecz wspólnego miejsca. Niestety w wyniku przebudowy w 2007 roku fontanna utraciła swój pierwotny charakter, między innymi poprzez zlikwidowanie niecki wypełnionej wodą, a także z powodu postępującej degradacji. Artykuł stanowi też próbę refleksji na temat wpływu charakterystycznego obiektu na jego odbiór społeczny i rolę w kształtowaniu przestrzeni miejskiej.

Zagadnienie omówiono na podstawie niepublikowanych opracowań. Bazę źródłową artykułu stanowi materiał z archiwum Włodzimierza Ściegiennego, a także badania własne autorki, prywatnie związanej z architektem więzami rodzinnymi³.

Częstochowski powojenny modernizm i jego twórcy

Przykładem miasta o nieodkrytej wartości w kontekście modernistycznej architektury, jest Częstochowa. To miejsce znane przede wszystkim jako cel pielgrzymek na Jasną Górę, jednak Częstochowa ma do zaoferowania o wiele więcej (Braun 1979). Do najbardziej interesujących powojennych realizacji w tym mieście należą: Filharmonia Częstochowska im. Bronisława Hubermana projektu Józefa Tadeusza Gawłowskiego i Teresy Lisowskiej-Gawłowskiej (1965), Pawilony wystaw „Cepelia” (1974) i Pałac Ślubów (1989) Włodzimierza Ściegiennego, Biblioteka Publiczna im. dr Władysława Biegańskiego projektu Bogdana Jezierskiego (1974), kościół św. Wojciecha Biskupa i Męczennika – Antoniego Mazura (1985) (Syska 2020: 55–56), czy Komenda Miejska Policji – Trójkąt projektu Mariana Kruszyńskiego (1972), Katedra Matki Bożej Królowej Apostołów (polskokatolicka) – Aleksandra Franty i Henryka Buszko (1982) (Cymer 2019: 319, 437). Grupę najwybitniejszych twórców częstochowskiej architektury z tego okresu stanowią: Marian Kruszyński, Włodzimierz Ściegienny, Bogdan Jezierski, Maria Markiewicz-Migalska, Helena Lemańska, Henryk Kmiec, Jerzy Kopyciak, Mirosław Leśniewski i wielu innych (Wąsek 2017:14).

Sytuacja po odwilży 1956 roku spowodowała, że polscy architekci mogli śmiało sięgnąć po idee modernizmu głoszone przez Le Corbusiera, a w wielu polskich miastach zaczęła powstawać architektura o nowatorskich rozwiązaniach konstrukcyjnych i materiałowych (Krzysztofowicz-Kozakowska 2016: 26–45). Pod koniec dekady lat 60. zrealizowano najwięcej wyróżniających się realizacji o niebanalnych formach, ciekawych rozwiązaniach plastycznych i unikatowym detalu (Cymer 2019). Wiele z częstochowskich

³ Autorka prowadzi badania naukowe związane z dokumentacją dorobku Włodzimierza Ściegiennego. Stanowią je zarówno publikacje naukowe, wywiady, kwerendy, a także prowadzenie strony na Facebooku dotyczącej udokumentowania i upamiętnienia twórczości Włodzimierza Ściegiennego, <https://www.facebook.com/arch.wlodzimierz.sciegienny/>, 24.11.2021. Prywatnie jest wnuczką Karoliny i Włodzimierza Ściegiennych, jednocześnie sympatyczką Częstochowy, a także osobą związaną zawodowo z architekturą.

projektów to przykłady dojrzałej modernistycznej architektury, wpisujących się śmiało w najlepsze wzory z Warszawy, Krakowa, Poznania, Lublina czy Katowic⁴.

Jednym z propagatorów częstochowskiego powojennego modernizmu jest prezes oddziału Stowarzyszenia Architektów Polskich (SARP) w tym mieście – Hubert Wąsek, który na prowadzonej przez siebie stronie na Facebooku (Częstochowa 45–89)⁵ zajmuje się publikacją zdjęć z tą architekturą i informacjami o projektantach. W zakresie badań naukowych poruszających tematykę architektury współczesnej z okresu powojennego, dotychczas żadna z wymienionych powyżej osób nie została wyczerpująco uwzględniona w opracowaniu naukowym. Częstochowska architektura modernistyczna nadal czeka by ją odkryć, udokumentować i ocalić. Autorka artykułu prowadzi badania nad dorobkiem twórczym jednego z wymienionych architektów⁶.

Włodzimierz Ściegienny (1921–1990) był wybitnym artystą plastykiem i architektem, którego bogata twórczość została udokumentowana w licznych realizacjach w Częstochowie. Studiował malarstwo i architekturę w Krakowie w latach 1946–1951⁷ pod opieką najwybitniejszych profesorów, w gronie późniejszych osobistości polskiej architektury i sztuki. Sam też należał do grupy wyróżniających się studentów, jednak pomimo możliwości, jakie dawał mu Kraków, postanowił swoje życie i twórczość związać z Częstochową. Pracował w biurze Miastoprojekt Częstochowa, na stanowisku kierownika pracowni projektowej. Był członkiem Związku Polskich Artystów Plastyków i SARP. Posiadał status architekta twórcy, przyznany w 1981 roku przez Ministra Kultury i Sztuki. Zakres jego zainteresowań był tak wielki, że czuł ciągłą potrzebę poszukiwań własnego stylu i środków wypowiedzi artystycznych w wielu kierunkach sztuki: malarstwie sztalugowym, polichromii ściennej, rysunku, grafice, rzeźbie i architekturze (Malec-Zięba 2021: 33–49). Jak wspomina to Tadeusz Daniel:

Artysta w tworzonych dziełach stosował wciąż nowe techniki. Pozwoliło to, jak sam stwierdził, ustrzec się przed „dreptaniem w miejscu”. Uważał, że tylko dążenie do niepowtarzalności jest słuszną drogą ambitnego twórcy (Daniel, Sączek 1993: 156).

Do ważniejszych zrealizowanych projektów Ściegiennego – architekta należy wymienić: Grób Nieznanego Żołnierza (1963), fontannę zwaną „Pani Kowalska” (1964),

⁴ Przykładem opracowania dokumentującego modernistyczną architekturę miast jest książka: B. Stelmach, K. Andrzejewska-Batko, *Tężsamość 100 lat polskiej architektury*, Warszawa 2019 (Stelmach, Andrzejewska-Batko 2019).

⁵ <https://www.facebook.com/Czestochowa.45.89>, 24.04.2022.

⁶ Dotychczas opublikowane artykuły zostały zrealizowane w ramach wewnętrznego grantu KAAF/M/WAiSP/DS./6/2019 Modernistyczna architektura pawilonów BWA i Cepelii w Częstochowie w kontekście twórczości autora realizacji, architekta i artysty Włodzimierza Ściegiennego.

⁷ Ukończył malarstwo w Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie, a także architekturę na Politechnice Krakowskiej.

Rezerwat Archeologiczny (1965), Pawilony wystaw „Cepelia” (1974), wieżowce i budynek dawnej restauracji Adria przy al. Armii Krajowej (1975), Pałac Ślubów (1987)⁸. (Ściegienny 2005: 17–18).

Realizacje Ściegiennego zajmują istotne miejsce w przestrzeni Częstochowy, wyróżniając się swoimi unikatowymi rozwiązaniami przestrzennymi, konstrukcyjnymi i plastycznymi. Charakteryzuje je indywidualizm, dojrzałość myśli projektowej oraz kompleksowy sposób opracowania. (Malec-Zięba 2020: 67–85). Za te szczególnie wybitne otrzymał wiele nagród, między innymi: wyróżnienie honorowe SARP za Muzeum – Rezerwat Archeologiczny i Grób Nieznanego Żołnierza, Nagrodę Ministra za wybitne osiągnięcia twórcze – Pawilony wystaw „Cepelia” (Ściegienny 2011: 5–8).

Fontanna „Pani Kowalska”

Fontanna na skwerze przy ul. Waszyngtona, potocznie zwana „Panią Kowalską” ze względu na rzeźbę przedstawiającą tajemniczą postać kobiety, to realizacja Włodzimierza Ściegiennego z 1964 roku. Obiekt powstał na zlecenie ówczesnych władz i zlokalizowany został na okazałym skwerze, przed gmachem Urzędu Miejskiego w Częstochowie, przy ul. Waszyngtona i Modzelewskiego (teraz ul. Śląska), zwanym obecnie Skwerem Solidarności. Przy skwerze tym do dziś oprócz gmachu Urzędu Miasta Częstochowy, stoi także dawny budynek Poczty Polskiej projektu Adolfa Szyszko-Bohusza wybudowany w latach 1925–1926. Miejsce to, choć reprezentacyjne, znajduje się poza uczęszczaną przez turystów i pielgrzymów trasą, znają je zatem głównie mieszkańcy miasta i amatorzy dzieł modernizmu.

Projekt Ściegiennego obejmował podłużny basen z wodotryskiem oraz umieszczoną na cokole z boku basenu rzeźbę (il. 1.) i został zrealizowany przez autora w czynnie społecznym. Fontannę tworzyła niecka wypełniona wodą, z pokrytym mozaiką dnem, do której łukiem wpadały biczki wody, a także ulokowana na brzegu rzeźba siedzącej kobiety. Wspornikowy kołnierz basenu wykonano z żelbetu, powierzchnię wykończono kamieniem, a dno basenu wyłożono terakotą o formacie małych kostek (2x2x0,5cm), które tworzyły ornament przedstawiający kształty zwierząt wodnych: różnych ryb, raka, żółwia, itp. (il. 2.). Basen posiadał osiem wodotrysków biczowych wkomponowanych w odpowiednią przestrzenną formę. Najbardziej rozpoznawalnym jednak elementem była rzeźba zaprojektowana przez autora fontanny, wykonana ze zbrojonego betonu z zastosowaniem białego cementu, w całości obłożona małą białą kostką majolikową⁹. Autor własnoręcznie wykonał zarówno rzeźbę jak i mozaiki pokrywające

⁸ Wszystkie wymienione realizacje znajdują się w Częstochowie. Część z tych dzieł nadal istnieje (Pałac ślubów, wieżowce przy al. Armii Krajowej) lecz wiele zostało bezpowrotnie utraconych przez niewłaściwe przebudowy (pawilon Rezerwatu Archeologicznego, pomnik Grób Nieznanego Żołnierza, fontanna „Pani Kowalska”), czy też postępujące niszczenie w związku z brakiem należytej konserwacji (Pawilony wystaw „Cepelia”).

⁹ Opieram się na zachowanej częściowo dokumentacji technicznej projektu fontanny oraz własnych rozmowach, które prowadziłam w różnym czasie z Karoliną Ściegienny (prywatnie żoną Włodzimierza

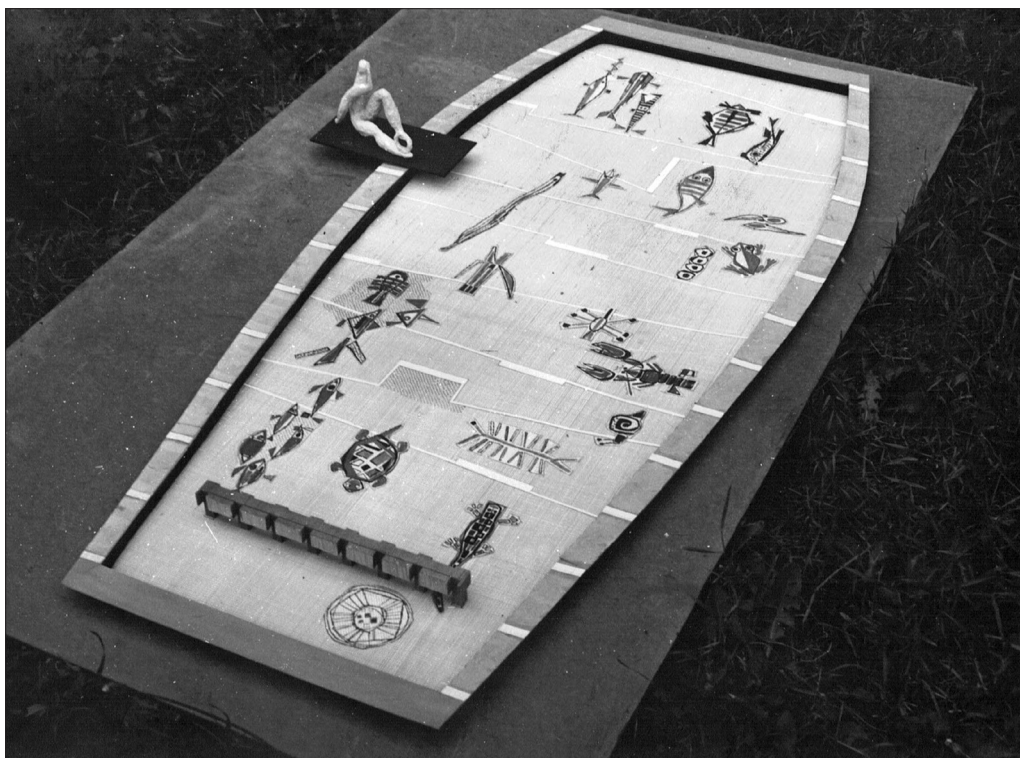
Il.1. Fotografia pokazująca skwer ze zrealizowaną fontanną autorstwa Włodzimierza Ściegiennego z 1964 roku (zdj. archiwum Włodzimierza Ściegiennego).

dno fontanny (pomagała mu w tym, jak zawsze, żona – Karolina Ściegienny). Szablony z ułożoną mozaiką służyły następnie do przełożenia i zatopienia wzoru w ostatecznym podłożu.

Pokryta mozaiką rzeźba, to postać kobiety w pozie plażowej – nimfy o dwóch twarzach, która intrygowała wszystkich od samego początku. Jak wspomina żona autora projektu, Karolina Ściegienny:

Kryło się w tym coś niepojętego, symbolika czegoś wyraźnie wymagającego myślenia i komentarza. Chodziło o przedstawienie zakłamania w życiu, o ludzi o dwóch twarzach, tych, którzy rządzą i robią kariery, kłaniają się na wschód i marzą o zachodzie, wypierają się religii, głoszą ateizm, a cicho modlą się ze strachu przed śmiercią i karą Bożą. Było dużo

Ściegiennego i babcią autorki artykułu) oraz z osobami, które znały Ściegiennego. Karolina Ściegienny z wykształcenia była artystką rzeźbiarką po Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie. Współpracowała z mężem przy wielu projektach, dając im też swój indywidualny ślad. Oznaczam je: EMZ mat. własne.

Il.2. Model fontanny z projektem mozaiki, autorstwa Włodzimierza Ściegiennego, 1964 r. (zdj. archiwum Włodzimierza Ściegiennego).

wzburzenia na temat intencji przedstawienia tej dziwnej rzeźby, ale nikt nie odgadł myśli autora, a złośliwości zazdrosnych plastyków nie było granic¹⁰.

Do dziś dnia krąży wiele anegdot związanych z imieniem tej tajemniczej figury dwulicowej kobiety. Jedną z nich jest wersja, że enigmatyczna „Pani Kowalska”, to Kalina Jędrusik, inną, że modelka, która pozowała artyście w Miastoprojekcie¹¹. Natomiast najczęściej przywoływaną historią jest ta, że owa postać zyskała swoją nazwę od nazwiska żony ówczesnego Przewodniczącego Prezydium Miejskiej Rady Narodowej, czyli odpowiednika obecnego Prezydenta Miasta, pana Tadeusza Kowalskiego, na którego zlecenie powstała fontanna¹². Dwie twarze „Pani Kowalskiej”, a także jej uwodzicielska poza powodowały, że rzeźba stała się tematem wielu dykteryjek, zwłaszcza, że owa

¹⁰ Cytat z niepublikowanych pamiętników Karoliny Ściegienny. Oznaczam je: EMZ mat. własne.

¹¹ EMZ mat. własne.

¹² EMZ mat. własne.

„postać jest ewidentnie naga – mimo że obłożona małutkimi płytkami ceramicznymi” (Kwiatkowska, Haładaj 2016).

Wśród tych opowiadań znajdziemy na przykład takie:

Jak byłam mała to babcia wmówiła mi że ona tak szybko obraca głowę i dlatego za każdym razem jak przechodziłam na drugą stronę to widziałam jej twarz. Mając 5 czy 6 lat chciałam tę kamienną twarz przechytryć i biegałam jak szalona w prawo i lewo. Moje dzieciństwo i pytanie do mamy, jak tamtędy przechodziliśmy: mamó a czemu ta pani nie ma ubranka¹³.

Mozaikowa rzeźba Ściegiennego, przedstawiająca postać kobiety o uproszczonej formie, doskonale wpisana została w otaczającą ją przestrzeń skweru, dopełniając kompozycję fontanny. W dziennikarskich opracowaniach określono ją „perłą tego kameralnego parku” (Zalejski 2019). Do dziś jej sława nie gaśnie: „od początku istnienia «Pani Kowalska» wraz z fontanną, nad którą przysiadła, stanowi najważniejszą ozdobę skweru. Postać kobiety to jeden z symboli Częstochowy” (Mamoń, Steinhagen 2021).

W 2007 roku, podczas remontu fontanny, zniszczono pierwotne założenia projektu. Zniknęły unikatowe mozaiki z dna fontanny, a zbiornik z wodą został zlikwidowany. Nowy projekt zostawił obrys oryginalnego kształtu basenu lecz jego funkcja została zmieniona. W nowej koncepcji przez fontannę można przejść drewnianym pomostem ulokowanym w posadzce, przecinającym po przekątnej formę poprzedniego dna. Kostka brukowa wypełniająca pozostały ślad po niecce otacza wykonane z płyt kamiennych repliki oryginalnych mozaikowych form. Pojawiły się wodotryski zamontowane w posadzce, które niestety szybko przestały działać. Jedyne forma rzeźby pozostała niezmienną i choć jest nieco zabrudzona i podniszczona, to nadal zachwyca swoją piękną, niekonwencjonalną formą (il. 3.). Pierwotnie do rzeźby kobiety dołączona była piłka, również pokryta mozaiką, z umieszczonym wewnątrz reflektorem, który emitował kolorowe światło, lecz podczas renowacji rzeźby z nieznanymi przyczyn została zastąpiona pierścieniem. Wdowa po architekcie, jako spadkobierczyni praw autorskich, długo nie chciała się zgodzić na nową koncepcję fontanny, lecz w końcu w wyniku kompromisu przystała na proponowane zmiany¹⁴. Obecna forma fontanny nie tylko zatraciła pierwotne założenia oryginalnego projektu Ściegiennego, ale też z powodu braku bieżącej pielęgnacji, stopniowo niszczeje.

Uważam, że należy odnowić całe założenie, a w zasadzie, zważywszy na zachowaną częściowo dokumentację, przywrócić jego oryginalny kształt. Pozostaje mieć nadzieję, że być może tak się kiedyś stanie.

¹³ Wspomnienia mieszkańców Częstochowy opublikowane na stronie grupy Częstochowa miasto z historią, w odniesieniu do fontanny „Pani Kowalska” pozyskane przez autorkę z zamieszczonych tam komentarzy, <https://www.facebook.com/groups/477091596197718/search/?q=Pani%20kowalska>, 10.12.2021.

¹⁴ EMZ mat. własne.

Il.3. Fontanna „Pani Kowalska” projektu Włodzimierza Ściegiennego w 1964 r. i w 2019 r. (zdj. archiwum Włodzimierza Ściegiennego, zdj. E. Malec-Zięba).

„Pani Kowalska” jako element identyfikujący tożsamość miejsca

W postrzeganiu miasta, jak definiuje Ewa Rewers, znaczenie ma zarówno sfera materialna jak i niematerialna, czyli miasto zbudowane i zamieszkiwane oraz miasto doświadczane, przeżywane (Rewers 2005: 297–298). W takim kontekście wzajemna emanacja miasta i jego mieszkańców ma kolosalne znaczenie w formowaniu się przestrzeni o określonej tożsamości. Człowiek funkcjonując i doświadczając różnych obszarów w mieście może niektóre z nich „oswajać” i wówczas stają się one miejscem (Izdebska 2015: 25). Istotą owego miejsca i funkcjonującego w nim człowieka jest wzajemne

współistnienie i współformowanie (Buczyńska-Garewicz 2006: 6). Takie strefy w przestrzeni publicznej mają ogromne znaczenie, ludzie odczuwają w nich przywiązanie do swoich wartości, wspomnień, historii. To znane mieszkańcom obszary, o indywidualnym rysie, wplecione w życie społeczności. Jak to określa Marc Augé jest to miejsce antropologiczne, rozumiane jako „konkretna i symboliczna konstrukcja przestrzeni, do której odnoszą się wszyscy ci, którym przypisuje ona jakieś miejsce” (Augé 2010: 34). Ważne tu jest zwłaszcza wzajemne oddziaływanie ludzi i przestrzeni (miejsca) jako „(...) jedno z najbardziej doniosłych w kulturze sprzężeń zwrotnych” (Wallis 1979: 13). W miejscach tych właśnie poprzez swoje działania, rytuały, nadawanie znaczeń – tworzymy ich tożsamość.

W tworzeniu miejsc istotną rolę pełni też sama sztuka – architektura i rzeźba. Dzieło sztuki może współtworzyć miejsce, nadając mu wyjątkowy charakter i tożsamość, stając się nie tylko elementem większej urbanistycznej całości ale znakiem szczególnym (Taborska 1996: 9). Fontanny jako elementy małej architektury zdecydowanie wzmocniają walory estetyczne przestrzeni, a także budują jej atrakcyjność.

Fontanna „Pani Kowalska” jest niewątpliwie takim elementem identyfikującym tożsamość miejsca. Od momentu powstania cieszyła się popularnością, była lubiana przez mieszkańców, którzy często spędzali czas na skwerze przy fontannie. Jej liczne fotografie pojawiały się w albumach o mieście, folderach i pocztówkach. Do dzisiaj „Pani Kowalska” wzbudza entuzjazm i przywołuje wiele miłych wspomnień wśród częstochowian. Ilekroć wśród licznych komentarzy pojawiających się na Facebooku w grupie związanej ze stroną „Częstochowa miasto z historią”¹⁵, pojawi się zdjęcie fontanny, tylekroć możemy przeczytać wypowiedzi ludzi wspominających mile spędzony tam czas. Często pojawiają się też zdjęcia z albumów rodzinnych z fontanną i rzeźbą w tle (il. 4.).

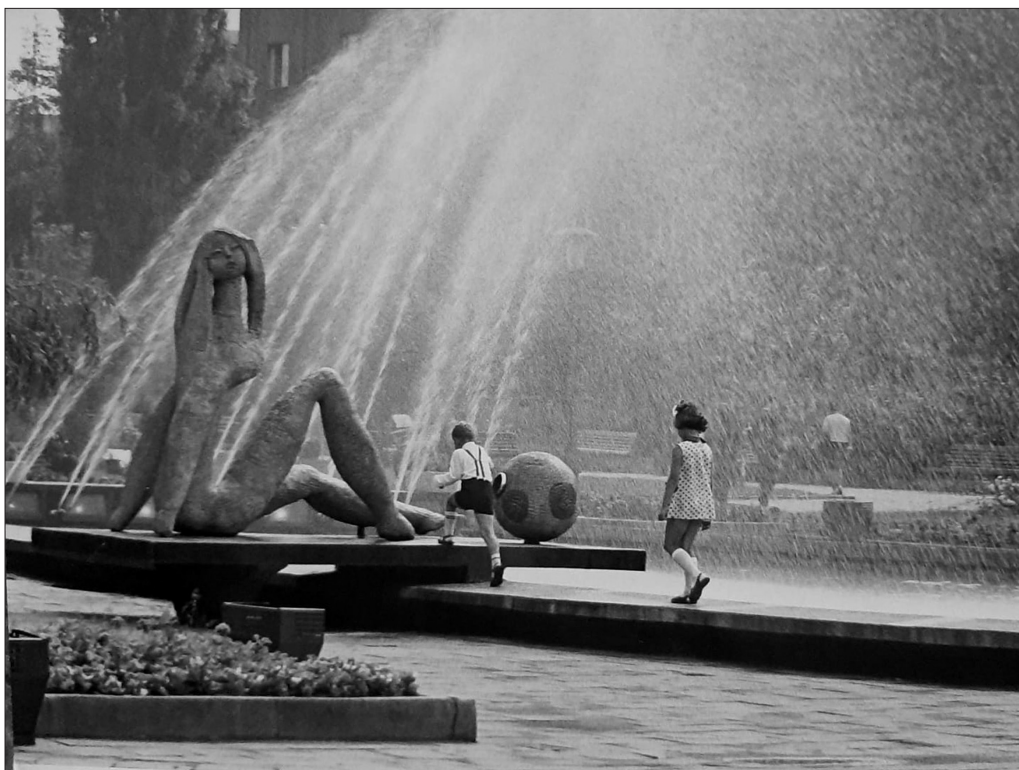
Mieszkałam przy dawnej ul. Buczka i ze wszystkimi dziećmi chodziliśmy się kąpać w tej fontannie 😊😊 To były czasy ❤️. Ja na Kopernika, pamiętam te kąpiele, wspaniałe dzieciństwo 🥰. Oh, jako dziecko kąpałam się w niej, udawałam że umiem pływać chodziłam rękami po dnie uwielbiałam to ❤️🥰¹⁶.

To moje miejsce, tam mieszkałam. Bawiłam się przy fontannie i na skwerku pozdrawiam 🥰. Przy otwartym oknie można było posłuchać szumu wody z fontanny i te kolorowe podświetlacze wody o zmroku dawały klimat. To było najpiękniejsze miejsce w czewie (Częstochowie)¹⁷.

¹⁵ „Częstochowa miasto z historią – nasze zdjęcia, historie i dyskusje”, grupa publiczna strony „Częstochowa miasto z historią”, źródło: <https://www.facebook.com/groups/477091596197718>, 10.12.2021.

¹⁶ Wspomnienia mieszkańców Częstochowy opublikowane na stronie grupy „Częstochowa miasto z historią”, w odniesieniu do fontanny „Pani Kowalska” pozyskane przez autorkę z zamieszczonych tam komentarzy, <https://www.facebook.com/groups/477091596197718/search?q=Pani%20Kowalska>, 10.12.2021.

¹⁷ Wspomnienia mieszkańców Częstochowy opublikowane na stronie grupy Częstochowa miasto z historią, w odniesieniu do fontanny „Pani Kowalska” pozyskane przez autorkę z zamieszczonych tam komentarzy, <https://www.facebook.com/photo/?fbid=4144500725600040&set=gm.911470582759815>, 10.12.2021.

Il. 4. Fontanna „Pani Kowalska” i biegające dzieci, 1965 roku. (zdj. archiwum A. Tymoshenko)
źródło:<https://www.facebook.com/photo?fbid=4290465007636440&set=gm.859685521271655>,
dostęp: 10.12.2021.

Było to istotne dla mieszkańców miejsce, to tutaj chętnie spotykali się, spędzali czas na ławeczkach przy fontannie. To tu w tamtych czasach było jedno z najlepszych miejsc zabaw dla dzieci, które często kąpały się w fontannie, biegały wokół, siadały obok rzeźby. Dzisiaj jest to niestety niemożliwe, bo fontanny z niecką wypełnioną wodą już nie ma.

Obiekt przez lata nie był poddawany bieżącym konserwacjom, co znacząco odbiło się na jego wyglądzie. Obecnie ten piękny i wyjątkowy w pierwotnym założeniu projekt ponownie zasługuje na uwagę i odrestaurowanie. Wielu mieszkańców ma nadzieję, że skwer odzyska swój charakter, fontanna zostanie w końcu wyremontowana, a nawet, że zostanie przywrócona jej pierwotna funkcja i kształt. Wielu z nich w komentarzach na Facebooku odnosi się do aktualnego stanu tego miejsca, które przestało być ich ulubionym. Skwer, choć znajduje się w reprezentacyjnym miejscu miasta, naprzeciwko Urzędu Miasta, jest zaniedbany, fontanna przestała być fontanną, a unikatowa rzeźba z każdym dniem traci blask.

To była ładna fontanna. Teraz to obraz nędzy i rozpaczony po oknami UM. Też się tam bawiłem za dziecka teraz to jest obraz nędzy i rozpaczony!. To prawda kiedyś reprezentacyjnie miejsce Częstochowy niezwykle¹⁸,

Było ale już nie ma piękna zieleni teraz jest beton, kostka. Szkoda, miło wspominać miałam w tym miejscu randki, a zapach róż, i gołębie? Fajne piękne wspomnienia, to teraz tylko pamięć. W latach 90 też było pięknie ❤️ uwielbiałam ta fontannę, zieleni tyle kwiatów a teraz 🙄patrzeć się nie chce¹⁹.

W wyniku incydentu w kwietniu 2021 roku zniszczono cokół, na którym znajduje się rzeźba. Odpadły z niego płytki kamienne przyklejone tam podczas przebudowy fontanny (il. 5.). Fakt ten został szybko zauważony i zgłoszony przez wiceprzewodniczącą Rady Miasta Częstochowy, panią Jolantę Urbańską, do Prezydenta Miasta²⁰. W efekcie udało się szybko naprawić postument. Przy okazji naprawy podstawy pod rzeźbą, w czerwcu 2021 roku, uruchomione zostały też wodotryski (Mamoń, Steinhagen 2021).

Zniszczenie cokołu poskutkowało pojawieniem się postów na Facebooku #RatujmyPaniąKowalską²¹, mających na celu rozpowszechnienie wiedzy o tym obiekcie, ocalenie rzeźby, a może nawet przywrócenie pierwotnego charakteru. Ponownie okazało się, że wśród częstochowian wielu osobom zależy na tej unikatowej realizacji.

Najwyższy czas zrobić lifting Pani Kowalskiej i przywrócić pierwotną funkcję fontanny. Obecnie ten piękny zakątek naszego miasta bardzo się zlumpił i to pod oknami UM. Ratujmy panią Kowalską kochani ❤️🍀❤️ może ją odnowią kochani ❤️🍀❤️ bo szkoda by jej było a miło na nią popatrzeć. Tyle pieniędzy jest wydawane bez sensu a na Panią Kowalską nie ma kasy!. Wiele pokoleń pamięta panią Kowalska może się nad nią zlitują i odnowią. Symbol Częstochowy, warto zadbać²².

Oczywiście oprócz entuzjastów „Pani Kowalskiej” byli i tacy, dla których obiekt ten był nieistotny czy brzydki, lecz stanowili oni zdecydowaną mniejszość. Wśród pojawiających się komentarzy można znaleźć na przykład takie:

¹⁸ Opinie mieszkańców Częstochowy opublikowane na stronie grupy Częstochowa miasto z historią, <https://www.facebook.com/groups/477091596197718/search?q=Pani%20Kowalska>, 10.12.2021.

¹⁹ Wspomnienia mieszkańców Częstochowy opublikowane na stronie grupy Częstochowa miasto z historią, w odniesieniu do fontanny „Pani Kowalska” pozyskane przez autorkę z zamieszczonych tam komentarzy, <https://www.facebook.com/photo/?fbid=4144500725600040&set=gm.911470582759815>, 10.12.2021.

²⁰ Informacja o zniszczeniu cokołu rzeźby została też opublikowana w lokalnej gazecie, „Gazeta Regionalna. com”, „Pani Kowalska” się sypie – alarmuje radna, <https://gazetaregionalna.com/pani-kowalska-sie-sypie-alarmuje-radna/>, 10.12.2021.

²¹ Jedną z osób, które zainicjowały #RatujmyPaniąKowalską była autorka artykułu.

²² Opinie mieszkańców Częstochowy opublikowane na stronie grupy Częstochowa miasto z historią, <https://www.facebook.com/groups/477091596197718/search/?q=%23ratujmypani%C4%85kowsk%C4%85%20>, 10.12.2021.

Il.5. Zniszczona fontanna „Pani Kowalska” w 2021, źródło: <https://gazetaregionalna.com/pani-kowalska-sie-sypie-alarmuje-radna/>, dostęp:10.12.2021.

I niech się rozsypie ta ohydna rzeźba i niech już nie straszy. A może po prostu czas aby zmienić to szkaradztwo. Wiem, że dla wielu ten pomnik to dużo wspomnień ale czas idzie do przodu i można by było postawić coś ładniejszego trzeba zrobić referendum Częstochowian²³.

Bez wątpienia jednak „Pani Kowalska” zasługuje na uwagę Częstochowy, nie tylko ze względu na to, że jest świadectwem czasów, sentymentalnym miejscem ważnym dla mieszkańców, ale także dlatego, iż stanowi przykład dobrego i cennego okazu sztuki i architektury. Dzieło sztuki poprzez swoje oddziaływanie ma istotny wpływ na odbiór przestrzeni miejskiej, na atrakcyjność miasta. Architektura, gdy wchodzi w relacje z ludźmi, z otoczeniem, to wtedy spełnia swoje zadanie. Poza tym będąc świadkiem epoki, miejscem, w którym bywali nasi rodzice, dziadkowie, zyskuje wartość emocjonalną, która stanowi jeden z ważnych komponentów wartości zabytkowej (Lewicki 2017).

²³ Jw., <https://www.facebook.com/groups/477091596197718/search/?q=%23ratujmypani%C4%85kowlask%C4%85%20>, 10.12.2021.

Warto o tym pamiętać, zwłaszcza, że remonty takich dzieł wciąż nie są obejmowane ochroną konserwatorską.

Ludzie niezmiennie potrzebują miejsc, z którymi mogliby się identyfikować, które są dla nich odniesieniem do ich własnej rozpoznawalnej historii, pamięci. Częstochowski skwer z „Panią Kowalską” współtworzy takie właśnie miejsce, swoiste *genius loci*.

Podsumowanie

Wiele budowli powstałych w okresie powojennym cechuje nowatorskie poszukiwanie rozwiązań formalnych, konstrukcyjnych, przestrzenno-użytkowych, a także dbałość o detale i rozwiązania plastyczne. Oryginalne wizje często można dostrzec też w realizacjach o niewielkiej skali, w małej architekturze. Mozaiki, płaskorzeźby, rzeźby i inne kompozycje plastyczne były ważnym i charakterystycznym elementem wielu modernistycznych obiektów, które projektowano zgodnie z zasadą od ogółu do szczegółu. Dużą popularnością w latach 60. i 70. minionego wieku cieszyła się rzeźba plenerowa, obecna w przestrzeni osiedli mieszkaniowych czy parków miejskich (Krzysztofowicz-Kozakowska 2016: 159).

Fontanna „Pani Kowalska” jest jednym z takich przykładów. To obiekt zlokalizowany w przestrzeni miasta, w otoczeniu zieleni, charakteryzujący się niepowtarzalnym stylem, z dopracowanym detalem, formą. Rzeźba pokryta mozaiką w intrygujący i niebanalny sposób ukazująca postać kobiety, to jeden z przykładów rzeźby plenerowej, idealnie wpisujący się w charakterystyczne dla tamtej epoki tendencje plastyczne.

Fontanna ta jest również ważnym miejscem, które budzi emocje, wspomnienia i przykuwa uwagę mieszkańców a to jest szczególnie istotne w kontekście trwania takich realizacji. Założenie już od momentu powstania powodowało silną reakcję wśród częstochowian, do dziś angażując ich do licznych wypowiedzi i wspomnień o nim, do działań na rzecz swojego wspólnego miejsca²⁴. Była to przestrzeń przyjazna i chętnie odwiedzana, lubiana i ważna dla mieszkańców Częstochowy, póki działała tam tryskająca wodą fontanna. Niestety miasto przestało o nią dbać²⁵. Zepsute wodotryski, niszcząca rzeźba a do tego zaniedbany, źle oświetlony Skwer Solidarności sprawiły, że miejsce to przestało służyć spotkaniom i zabawie, zaczęło natomiast przyciągać tych, którzy nie szanują wspólnej własności. Miejsce zaczęło tracić swój pierwotny charakter i znaczenie. Fontanna pozostała jednak we wspomnieniach jako obiekt wyjątkowy, sentymalny. To niezwykle przykład oddziaływania dzieła z pogranicza architektury i sztuki na mieszkańców miasta. Fontanna „Pani Kowalska” stanowi bezapelacyjnie unikatowy element przestrzeni miejskiej Częstochowy, wart uwagi i zachowania.

²⁴ W artykule przytoczono przykłady zarówno wypowiedzi mieszkańców Częstochowy o fontannie i o związanej z nią rzeźbie, jak i przykłady działań mających na celu zadbanie o tę realizację.

²⁵ Główną przyczyną jest oczywiście brak wystarczających środków finansowych, znaczenie jednak ma również polityka władz miasta i jej cele.

Jego autor, Włodzimierz Ściegienny, był świadomym twórcą, o wyjątkowym wyczuciu artystycznym, który realizował się w wielu dziedzinach sztuki i umiejętnie integrował architekturę ze sztuką. Uważał, że:

Zjawiska plastyczne powołane do życia nie mają nic wspólnego z produkcją egzemplarzy na poklask nabywców. Są one osobistym spojrzeniem w dal, zawsze w wyrazie nowe, niepowtarzalne, są poezją zbliżeń (Ściegienny 2011: 3).

Te słowa doskonale oddają ideę nie tylko filozofii twórczej artysty plastyka i architekta, lecz również bardzo dobrze nakreślają sens oddziaływania dzieła, ową poezję zbliżeń.

Bibliografia

- Augé M. 2010. *Nie-miejsca. Wprowadzenie do antropologii hipernowoczesności*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Basista A. 2001. *Betonowe dziedzictwo: architektura w Polsce czasów komunizmu*. Warszawa–Kraków: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Braun J. 1979. *Częstochowa. Urbanistyka i architektura*. Warszawa: Arkady.
- Buczyńska-Garewicz H. 2006. *Miejsca, strony, okolice. Przyczynek do fenomenologii przestrzeni*. Kraków: Universitas.
- Cymer A. 2019. *Architektura w Polsce 1945 – 1989*. Warszawa: Centrum Architektury, Narodowy Instytut Architektury i Urbanistyki.
- Daniel T., Sączek T. 1993. Włodzimierz Ściegienny – wspomnienie. *Almanach Częstochowy II cz.*
- Izdebska K. 2015. *Przestrzeń i miejsce w praktyce artystycznej. Socjologiczne studium przypadku*. Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Wydziału Humanistycznego US Minierwa.
- Krzysztofowicz-Kozakowska S. 2016. *Sztuka w czasach PRL*. Kraków Olszanica: Bosz.
- Lewicki J. 2017, Ocena wartości zabytków epoki modernizmu. Przeszłość, teraźniejszość i przyszłość. *Wiadomości Konserwatorskie* 49, 38-50.
- Malec-Zięba E. 2020. Korelacje architektury i sztuki w twórczości Włodzimierza Ściegiennego. *Państwo i Społeczeństwo – Architektura i sztuka 2020 (XX)*, 67-85.
- Malec-Zięba E. 2021. Fenomen twórczości architekta i artysty plastyka Włodzimierza Ściegiennego. *Teka Komisji Architektury, Urbanistyki i studiów Krajobrazowych* 17 (4), 33-49.
- Rewers E. 2005. *Post-Polis, Wstęp do filozofii ponowoczesnego miasta*. Kraków: Universitas.
- Stelmach B., Andrzejewska-Batko K. 2019. *Tożsamość 100 lat polskiej architektury*. Warszawa: NIAiU.
- Syska A. 2020. *Spodek w Zenicie*. Warszawa: Narodowy Instytut Architektury i Urbanistyki.
- Ściegienny K. 2005. *Ars longa vita brevis*. Częstochowa: Stowarzyszenie Przyjaciół Gaude Mater.
- Ściegienny K. 2011. *Ad futuram rei memoriam*. Częstochowa: Stowarzyszenie Przyjaciół Gaude Mater.
- Taborska H. 1996. *Współczesna sztuka publiczna. Dzieła i problemy*. Warszawa: Wiedza i Życie.
- Wallis A. 1979. *Informacja i Gwar*, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.

- Wąsek H. 2017. *Stowarzyszenie architektów w Częstochowie. Zarys historii*. Częstochowa: SARP Oddział Częstochowa.
- Włodarczyk M. 2019. *Modernizm 1956–1970 w Krakowie. Dziedzictwo. Przykłady. Uwarunkowania*. Kraków: SARP Oddział Kraków.
- Wowczak J. 2021. *Funkcja i treść. Dychotomie polskiej architektury XX wieku w twórczości Jana Kruga*. Kraków: Oficyna Wydawnicza AFM.

Źródła internetowe

- Częstochowa miasto z historią – nasze zdjęcia, historie i dyskusje*: grupa publiczna strony Częstochowa miasto z historią, <https://www.facebook.com/groups/477091596197718>, 10.12.21.
- Częstochowa miasto z historią – nasze zdjęcia, historie i dyskusje*: komentarze pod postami o fontannie i rzeźbie, <https://www.facebook.com/groups/477091596197718/search/?q=Pani%20kowalska>, <https://www.facebook.com/photo/?fbid=4144500725600040&set=gm.911470582759815>, 10.12.2021.
- Kwiatkowska E., Haładaj T. 2016. *Sprawdź, czy wiesz, gdzie są Kwadraty, most kacapski i Grajdołek, Pani Kowalska*, artykuł z dnia 10.02.2016, https://czestochowa.wyborcza.pl/czestochowa/56,48725,19605281,pani_kowalska,11.html?fbclid=IwAR2728teO-0AeYuDgk9qim-F0vSiRrr1Xwj_CVTBTdZKEI7AYdwaxZET0oI4/, 10.12.2021.
- Mamoń M., Steinhagen D. 2021. „Pani Kowalska” ze skweru Solidarności już po naprawie. *Ale fontanna wciąż działa na pół gwizdka*, artykuł z dnia 08.06.2021, <https://czestochowa.wyborcza.pl/czestochowa/7,48725,27175393,fontanna-pani-kowalska-ze-skweru-solidarnosci-juz-po-naprawie.html?disableRedirects=true>, 24.11.2021.
- Oficjalna strona poświęcona dokumentacji twórczości Włodzimierza Ściegiennego, <https://www.facebook.com/arch.wlodzimierz.sciegienny>, 10.12.2021.
- „Pani Kowalska” się sypie – alarmuje radna: informacja o zniszczeniu cokołu rzeźby, <https://gazeta-regionalna.com/pani-kowalska-sie-sypie-alarmuje-radna/>, 10.12.2021.
- #RatujmyPaniąKowalską: komentarze pod postami, <https://www.facebook.com/groups/477091596197718/search/?q=%23ratujmypani%C4%85kowalsk%C4%85%20>, 10.12.21.
- Zalejski D. 2019, *Tramwaj do modernizmu*, CGK nr.13, Częstochowa, 7. http://cgk.czestochowa.pl/download/issues/CGK_2_2019.pdf, 24.11.2021.

Autorka:

Dr Emilia Malec-Zięba

Wydział Architektury i Sztuk Pięknych

Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego

e-mail: emi.arch@op.pl